

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS8001>

Number: 74 , p. 411-423, Spring 2019

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayın Kabul Tarihi / Article Acceptance Date

02.02.2019

22.03.2019

Yayınlanma Tarihi / The Published Date

25.03.2019

**22 NİSAN 1926 İRAN-TÜRKİYE GÜVENLİK VE
DOSTLUK ANTLAŞMASI'NIN BÖLGE GÜVENLİĞİ
AÇISINDAN ANALİZİ (TÜRK-İNGİLİZ ARŞİV
BELGELERİ ÇERÇEVESİNDE)**

*ANALYSIS OF SECURITY AND FRIENDSHIP TREATY BETWEEN
TURKEY AND IRAN ON 22th APRIL 1926 IN TERMS OF REGIONAL
SECURITY (IN ACCORDANCE WITH TURKISH AND BRITISH
ARCHIVAL DOCUMENTS)*

Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6669-5966>

Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

drinceerdogan@gmail.com

Öz

Türkiye ile sınırı olan İran, coğrafi konumu itibari ile Ortadoğu'nun kilit ülkelerinden biridir. Bölgenin hem kültürü hem de ekonomik olarak güçlü ülkesi olan İran, hem Ortadoğu siyasetinin de nabzını tutmakta hem de Ortadoğu siyasetinin belirlenmesindeki başlıca aktörlerden biri olmaktadır. Tarih boyunca Türk-İran ilişkilerinin dostane bir şekilde sürdüğünü söylemek doğru olmaz. Fakat bu durumun I. Dünya Savaşı sonrasında değişmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşında komşusu Türkiye ile birlikte emperyalistlerin özellikle de İngiltere ve Rusya'nın saldırılarına maruz kalmıştır. Bu dönemde gizli antlaşmalarla parçalanma ve işgal süreci yaşayan İran ve Türkiye'de I. Dünya Savaşı sonrasında hem siyasi hem de ekonomik alanda Millilik ve Bağımsızlık vurgusu ön plana çıkmıştır. Türkiye'de Mustafa Kemal İran'da Rıza Şah liderliğinde köklü reformlar yapılmış milli ve bağımsız devletin temelleri atılmıştır. Türkiye komşuları ile dostluk ve barış temelli belirlediği dış politikası çerçevesinde 1 Mart 1921'de Afganistan, 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya, 13 Ekim 1921'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile antlaşmalar imzalamıştır. Türkiye'nin dostluk temelli imzalamış olduğu antlaşmalar özellikle İngiltere'yi rahatsız etmiş bölgedeki baskın İngiliz egemenliğinin sonlanacağı inan-

cını oluşturmuştur. Sovyet Rusya'nın İran ile 26 Şubat 1921'de bir başka antlaşma imzalanması sonrasında İngiltere'nin tedirginliği daha da artmıştır.

Kafkasya'da Rus-İngiliz rekabeti artarken, Türk-İran ilişkilerine de önemli sorunlar damga vurmaya başlamıştır. İki ülke arasında bölgede çıkan ayaklanmalar nedeni ile sınır sorunları yaşanmıştır. Bu olumsuzluklara rağmen 1921 yılından itibaren her iki devlette ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bazı adımlar atılmışlar, fakat tam anlamı ile güven ortamının yaratılması mümkün olmamıştır. Buna rağmen 1921 yılından itibaren gösterilen bütün çabalar 1926 yılında iki ülke arasında güven duygusunun temin edilmesini sağlamıştır. Türkiye Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey ile İran Başvezirisi Mehmet Ali Furugi tarafından Tahran'da 22 Nisan 1926'da Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Türkiye-İran ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir adımdır.

Anahtar Kelimeler: İran, Türkiye, Dış Politika, 1926, İngiltere

Abstract

Iran and Turkey were key countries in the Middle East with nominal geographic location. Iran, is both a culturally and economically powerful country, is one of the main actors in the Middle East politics. It is not right to say that Turkish-Iranian relations have continued in a friendly way during history, but this situation began to change after the First World War. Britain and Soviet Russia which were imperialist counties during the First World War, attacked to Turkey and Iran. After the First World War, the terms of Nationalities and Independence were emphasis on both political and economic field in both countries which were disintegrated and occupied by the secret treaties at that time. National and independent states were established in Turkey by the leadership of Mustafa Kemal and by Rıza Shah in Iran. After National Struggle with imperialist, Turkey was signed agreements with Azerbaijan, Georgia and Armenia on October 13, 1921, with Afghanistan on March 1, 1921 and with Soviet Russia on March 16, 1921 on the framework her foreign policy which was based on peace and friendship with neighbours. All these treaties were disrupted especially to Britain, was the main actor of this region, started to believe to decrease his sovereignty in this area. After Soviet Russia signed another treaty with Iran on February 26, 1921, the unrest of Britain increased even more.

While the competition between Soviet Russia and Britain increased in the Caucasus, important problems come in to begin in the Turkish-Iranian relations. Due to uprisings in this region, border issues had begun to rise between two countries. Despite of these negative actions, Turkey and Iran had taken some steps to develop relations since 1921, but it was not possible to create an atmosphere of trust between Turkey and Iran. In spite of these circumstances, all efforts since 1921 provided a sense of trust between the two countries in 1926. Therefore on April 22, the 1926 Security and Friendship Treaty was signed in Tehran between Turkey's Tehran ambassador Memduh Şevket and Iranian Grand Vizier Mehmet Ali Furugi. This treaty is an important step in the development of Turkey-Iran relations.

Key Words: Iran, Turkey, Foreign Relations, 1926, Britain

GİRİŞ

İran, 1722'de Safevi Devleti'nin dağılması sonrasında 1794'de Kaçar Hanedanının denetimine geçmiştir. Kaçarların hâkimiyetine kadar olan dönemde İran'da merkezi hükümetten, siyasi ve ekonomik istikrardan söz etmek mümkün değildir. Kaçarların dine bakışları ülkede mollaların güçlenmelerine ve

siyasi karar alma süreçlerinde etkilerinin artmalarına neden olmuştur.

Bununla birlikte Kaçarlar, merkezi orduya da sahip değillerdir ve eldeki ordu yerel kabile şeflerinin elinde bulunan askeri güçlerden oluşmaktadır. Hem siyasi hem de askeri otoriteden yoksun olan Kaçar Hanedanlığı döneminde ülkede feodal bir yapı

hâkimdir. Nasır ed-Din Şah (1848-1896) bazı reformlar yapmak için girişimlerde bulunduysa da başarılı olmadı ki bu başarısızlığın arkasında merkezi ve düzenli bir ordunun olmayışı vardı. Bu eksiklik 1879'da Rus subaylar tarafından eğitilen Kazaklardan bir ordu oluşturulmaya çalışılmasıyla giderilmeye çalışıldı. Ayrıca Kaçar Hanedanlığı döneminde İnan, İngiltere ve Rusya arasında mücadele alanı oldu (Arı, 2007: 86-87).

Rusya, 1711'de Prut Savaşı'nda Osmanlı ordusuna yenildi ve bu yenilgi sonrasında sıcak denizlere Kafkaslar ve İnan üzerinden ulaşma politikası izlemeye başladı. Fakat İngiltere'nin Hindistan yolunu güvende tutma isteği her iki devleti Kafkaslar ve İnan üzerinde karşı karşıya getirdi. Bu durum 1813'de Rusların İnan'a saldırması ve İnan'ı savaş alanında ağır yenilgiye uğratması ile sonuçlandı ki bu yenilgi sonrası iki devlet arasında Gülistan Antlaşması imzalandı (Toksoy, 2017: 576-586). Bu Antlaşmaya göre İnan, Gürcistan, Karabađ, Gence, Şirvan, Derbent ve Bakü'yü Rusya'ya bırakarak Hazar Denizi'ndeki haklarından vazgeçti (Kaya, 2004, 28; Saray, 1990: 63). 1826'da İnan kaybettiği toprakları geri almak için tekrar Rusya'ya saldırmış olsa da başarılı olamadı ve iki devlet arasında 1828 Türkmençay Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Rus-İnan sınırı çizildi ve Ruslara ticari imtiyazlar verildi. Rusların bu imtiyazlı durumu karşısında İngiltere Hindistan'a giden yol üzerinde Rusya'yı büyük bir tehlike olarak görmeye başladı ve Kaçarlar üzerindeki baskısı 1857 yılında ticari imtiyazlar elde etmesi ile sonlandı. Rusya ve İngiltere'ye ekonomik alanda kapitülasyonlar benzeri verilen imtiyazlar, İnan ekonomisini olumsuz etkiledi ve İnan hammaddesi bol olmasına rağmen üretemeyen bir ülke durumuna geldi (Arı, 2007: 363-364; Mansel, 1998: 163-165).

Sonuç olarak Kaçarlar döneminde İnan, Rusya ve İngiltere'nin mücadele alanı oldu ve XIX. yüzyıl boyunca doğu ve

güneye genişleme politikası sonucunda Azerbaycan, Türkistan, Tacikistan ve Kafkasya Rus egemenliğine girdi (Curtis ve Hooglund, 2008: 22-23). 1905-1911 yılları arasında İnan'da politik hareketlilik baş gösterdi ve bu döneme "Anayasal Devrim Yılları" adı verildi. Anayasal bir hükümetin kabul ettirilmesi konusundaki hareketlilik, ilk tepkisini Nas ed-Din Şah'ın ölümünden sonra başa geçen Muzaffer ed-Din Şah'a gösterildi. 1906'da Şahın uygulamalarına karşı verilen tepki, anayasanın ilan edilmesi ile sonuçlandı (Ersoy, 2016: 12; Arı, 2007: 364-365).

İnan'da Muzaffer ed-Din Şah'ın ölmeden önce "Temel Yasa"'yı, yerine geçen Muhammed Ali Şah'ın "Ek Temel Yasa"'yı imzalamalarına rağmen ekonomik sorunlar çözülememiş ve halkın beklentilerine cevap verilemedi. Bu durum halk arasında çözümün Saray'dan geleceğine olan inancı arttırdı ve Şah Muhammed Ali 1908'de Koşak Tugayına Meclisi kapattırarak anayasacıları tutuklattı. Bütün bu gelişmeler İnan'da iç savaşa neden oldu. Muhammed Ali'nin oğlu tahta geçti ve 1909'da Meclis yeniden açılarak Anayasa yürürlüğe kondu. Doğal olarak iç siyasette yaşanan karmaşa ülkeyi dış müdahaleye açık hale getirdi (Krüger, 1981: 160-165; Arı, 2007: 365; Mansfield, 1975: 108-110). Bu esnada 1907 Antlaşması ile İnan, Rusya ve İngiltere arasında nüfuz bölgelerine ayrıldı. Rusya, Kuzey İnan'da, İngiltere'de Güney İnan'da kendi nüfuz bölgelerini oluşturdu. Ekim 1911'de İngiltere ve Kasım 1911'de Rusya, İnan üzerinde sahip oldukları imtiyazlarını korumak adına kuzey ve güney İnan'ı işgal etti (Ersoy, 2016: 12). Bu işgal sonrasında Rusya bölge üzerindeki etkinliğini arttırmak istedi ve Türklerin Kafkasya'daki ilerleyişlerini durdurmak amacıyla Kazaklardan tümenler oluşturdu. Fakat 1917 Bolşevik Devrimi ile Rusya, İnan'dan çekilmeye başladığında Kazaklar İngiltere'nin kontrolü altına girdi. Bu durum İngiltere'nin özellikle de bölgedeki petrol imtiyazları üzerindeki etkisini arttırdı. Sonuç-

ta İngiltere ve Rusya'nın 1905 yılından itibaren yaptıkları iş birliği, 1907 Antlaşması ile sonlandı (Armaoğlu, 1991: 36-37; Arı, 2007: 366).

İran, 1 Kasım 1914 fermanı ile I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmiş, buna rağmen Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Emperyalist güçlerin mücadele alanı haline gelmişti. Hükümetin tarafsızlığını ilan etmesi topraklarının Rusya ve İngiltere arasında işgal edilmesini önleyememişti. Bu dönemde İran toprakları savaş alanına dönmüş ve İran iki milyon insanını kaybetmişti (Abrahamian, 2011: 81). Savaş boyunca İran'da iç karışıklıklar sürüp gitmiş ve merkezi otoriteden söz edilmez bir dönem yaşanmıştı. Bu dönemde İran'da İngiliz-Rus ve Türk-Alman desteğini sağlayarak iktidara gelmeye çalışan hükümetler, mutlaka taraf olmak zorunda kalmışlardı. Osmanlı taraftarı olan İranlı Demokratlar da Rusların Tahran'a ilerleyişi ile birlikte Kirmanşah'a geçmişler ve burada geçici bir hükümete kurmayı başarmışlardı.

Bu hükümet Temmuz-Ağustos 1916'dan Şubat-Mart 1917'ye Osmanlı askerinin Ruslar karşısında çekilişine kadar varlığını devam ettirmişti (Kaya, 2004: 13; Kayabalı ve Aslanoğlu, 1990: 239-263). I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ve Rusya 18 Mart 1915'de İran'daki nüfuz bölgeleri konusunda mutabakata varmışlar ve İstanbul Antlaşmasını imzalamışlardı. Fakat 1917 yılında yaşanan Devrim bölgesindeki güç dengelerinin değişmesine neden oldu. Çarlık Rusya'nın yıkılışının hemen ardında kurulan Sovyet Hükümeti, I. Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında imzalanan bütün gizli antlaşmaları deşifre ederek bölgeden çekildi. Bu durum İngiltere'yi İran üzerindeki mutlak güç durumuna getirdi (Arı, 2007: 366). I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon, Hindistan ticaret yolunun güvenliği açısından Akdeniz'den Pamir'e kadar uzanan bölgede İngiltere'nin himayesinde vassal devletlerin kurulması gerektiğine inanmakta ve İran bu açıdan bölgede büyük önem arz etmektedir (Annaberdiyev, 2006: 59; Kaya, 2004: 17).

Curzon'a göre Rusların bölgeyi terk etmeleri İngiltere için büyük bir fırsattır ve derhal İngiltere bölgesindeki mutlak hâkimiyeti sağlamalıdır. Fakat İngiliz Hükümeti bölgede bazı askeri tedbirler almayı düşünmektedir ki bunların başında asker sayısının azaltılması gelmektedir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda İngiltere'nin az sayıda birliği İran'ın dört farklı bölgesine yayılmış durumdadır. Fakat bu Lord Curzon için yeterli değildir. O halde yapılması gereken ilk iş İran'da İngiliz taraftarı bir hükümet kurmak, kargaşayı devam ettirmek ve buna bağlı olarak asker sayısına duyulan ihtiyacı arttırmaktır (Cin, 2006: 30).

Bu politikayı uygulamak amacıyla 9 Ağustos 1919'da İran ile İngiltere arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Sir Percy Cox, Lord Curzon'un isteklerini bu antlaşmayla büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. İngiltere'nin büyük başarısı olarak anılan bu antlaşma, İran halkı arasında büyük tepkiye neden olmuştur. İngiliz taraftarı olarak bilinen İran Başbakanı Vusuqu'd-Devle'ye karşı da halkın nefretini arttırmıştır (Sarıkaya, 2012: 11-13; Müezzinoğlu ve Şahin, 2016: 239). İngiltere bu antlaşma ile İran üzerinde büyük imtiyazlar elde etmiştir. Bunların başında kredi, silah, danışman, askeri eğitmen, gümrük idarecileri ve öğretmen sağlama ve atama, demiryolu yatırımları, uluslararası ilişkiler konusundaki son söz söyleme, Milletler Cemiyeti ile ilişkileri yönetme hakkı gelmektedir. Antlaşma uyarınca İngiltere mali ve askeri danışmanlarını İran'a gönderecek ve elde ettiği imtiyazların hayata geçirilmesini sağlayacaktır. Reformların gerçekleştirilmesi için ayrıca İran'a borçta verecektir. Bunun karşılığında ise İran, gümrük ve diğer gelirlerini İngiltere'nin hizmetine sunacaktır. İran'da büyük tepkilere neden olan antlaşma, Kaçar Hanedanlığı'nın sonunu da getirecektir (Kaya, 2004: 18). Ahmed Şah, İngiltere ile imzalanan bu antlaşmanın asla manda ve himaye altına girme anlamı taşımadığını ve İngiltere'nin İran'ın bağımsızlığını tanıdığını ifade etmiştir. (Sarıhan, 1994: 65) Sonuç olarak, I. Dünya Savaşı sonrasında İran'da güçlü bir devlet yoktur. İran halkı, iç

isyanları bastırarak, milli birliği ve milli kalkınmayı sağlayacak güçlü bir liderin özlemini çekmektedir (Hasanlı, 2005: 31). Ayrıca İngiltere'nin İnan'a Ağustos 1919 Antlaşması ve Türkiye'ye Sevr Antlaşması ile müdahale etme çabaları her iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. Bu dönemde Türk-İnan ilişkileri Alman, İngiliz ve Rus politikalarının bölgedeki hâkimiyet mücadelesi altında devam etmiştir. 1920'de İngiltere, İnan üzerinde elde etmiş olduğu imtiyazları devam ettirmek istedi. Bu nedenle İnan'ın toprak bütünlüğünü koruma çabası içine girdi. Bunu da İnan'da İngiltere taraftarı bir hükümet kurarak gerçekleştirmek istedi. İngiliz yanlısı bir hükümet hem İngiltere'nin İnan üzerindeki çıkarlarını korumada yardımcı olacak hem de İngiltere'nin bölgede izlemiş olduğu asker sayısının azaltılması konusunda almış olduğu kararın gerçekleştirilmesini kolaylaştıracaktı.

Ağustos 1919'da İnan ile İngiltere arasında imzalanan anlaşmasının temelinde de bu anlayış yatmaktadır. İnan'ın İngiltere'nin egemenliği altına girdiğini gösteren bu antlaşmaya karşı halkın farklı kesimlerinden büyük tepkiler gelmiş ve bu tepkiler antlaşmayı imzalayan hükümeti düşürmeyi başarmıştı. Meclisin onayı alınmadan imzalanan bu antlaşma yeni kurulan hükümet tarafından feshedildi. Böylece Lord Curzon'un izlemiş olduğu politika başarısız oldu. Fakat İngiltere, İnan üzerindeki ekonomik imtiyazlarından vazgeçme niyetinde değildi. 1920 yılının güzünde Lord Curzon'un başarısız politikası yerine, Tümgeneral Edmund Ironside'in İngiltere'nin çıkarlarını korumaya yönelik politikası uygulanmaya başladı. Ironside, güçlü bir merkezi hükümet kurmak için ilk önce İnan Kazak Tugayının başında bulunan Rıza Han ile iş birliği yaptı. Bu iş birliği ile İngiltere askeri alanda elini güçlendirmek istedi. Amaç, hükümet darbesi sonrasında kurulacak olan yeni hükümete 1919 Antlaşmasını onaylatmaktı (Çete, 2007: 42).

21 Şubat 1921 İnan'da milliyetçi subay

Rıza Han hükümet darbesi yaparak ülkede yaşanan kaosa son verdi. Ordu komutanı ve Savunma Bakanı olan Rıza Han, 1923'de Başbakan olarak hükümeti kurdu. Rıza Han'a göre İnan, kanunları ve ordusu olmayan iç karışıklık içinde debelenen bir ülkeydi. Bu nedenle ilk olarak güçlü bir ordu kurdu, ayaklanmaları bastırdı ve ülke içinde kontrolü sağladı. Rıza Han tarafından darbe yapıldığında İngiltere taraftarı Ahmed Şah'a (Çete, 2007: 40; Baykara, 1978:130) dokunulmadı (Çetinsaya, 2000: 775; Erdal, 2012: 78; Müezzinoğlu ve Şahin, 2016: 239). Sovyet Rusya ve İngiltere arasında başarılı bir denge politikası yürüten Rıza Han, reform çalışmaları için uygun ortamı yaratmayı başardı ve gerçekleştirdiği sosyal ve siyasi reformlarla İnan'ın feodal-köylü yapısını endüstrisi gelişmiş bir ülkeye dönüştürdü (Gündoğan, 2011: 94; Şimşir, 1996: 85; Kaya, 2004: 32). 26 Şubat 1921'de Rıza Han, Sovyet Rusya ile bir anlaşma imzaladı ve bu antlaşma ile Rusya, İnan üzerindeki haklarından ve iddialarından vazgeçti, askerlerini çekti, kapitülasyonların kaldırıldığını kabul ederek İnan'ın kendisine olan bütün borçlarını sildi. İnan, bu antlaşma ile İngiltere'den uzaklaşırken Sovyet-Rusya'ya yakınlaşmaya başladı. Bu dönemde Rusya'nın da İnan'a yaklaşmasının üç amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, komşusu olan İnan ile dostane bir şekilde ilişkilerini devam ettirmek isteği; ikincisi, İngiltere'nin İnan üzerindeki etkisini azaltmak; üçüncüsü, Hindistan'a giden İngiliz ticaret yolu üzerinde İnan topraklarını tampon bölge olarak kullanmak. Antlaşmanın 6. maddesi çok önemlidir ve bu madde ile Rusya, İnan'a karşı o bir tehdit olursa müdahale etme hakkı elde etmiştir (Müezzinoğlu ve Şahin, 2016: 240).

I-MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

Tahran'da 1918-1919 döneminde hükümet değışiklikleri olağan bir durum haline

gelmiş, Gilan, Azerbaycan ve Kürt bölgelerinde meydana gelen ayaklanmalar ülkedeki istikrarsızlığı tetiklemişti. Ülke içinde yaşanan istikrarsızlık, dış ilişkileri de etkiledi. İran'da yaşanan istikrarsızlık Türkiye ile olan ilişkilerine de yansdı. Ayrıca iki ülke arasındaki yüzyıllardır devam eden Sünni-Şii çatışması, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun Azerbaycan'ı işgali, Türkiye'deki milliyetçilik hareketlerinin Pan-Turancılığa dönüşmesi, İran'ın İngiltere'yi karşısına almak istememesi, Kürt aşiretlerinin durumu, İran'ın Paris Barış Konferansında Türkiye'den toprak talebi de ilişkilerinin başlaması ve gelişmesinin önünde duran engeller arasında yer aldı (Oran, 2002: 205-207; Çetinsaya, 2000: 768-770).

1920'lerin ilk yarısında dış politika konusunda atmak istedikleri adımlar komşu iki ülkeyi Türkiye ve İran'ı birbirine yakınlıktı. Bu dönemde iç politikada Türkiye'deki rejim değişikliğinin benzeri İran'da da yaşandı ve iki ülke tam bağımsızlık ilkesine bağlı olarak yollarına devam etti. Her iki ülkenin hedeflerindeki benzerlik, düşmanları konusunda da görüldü ki, İngiltere hem İran hem de Türkiye için ortak düşman haline geldi. Bu durum Anadolu'da bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye'yi Doğu'daki komşuları ile dostluk ilişkileri kurmaya yöneltti. Afganistan, Buhara, İran'ında içinde bulunduğu bölgesel iş birliği çalışmaları gerçekleştirildi (Özgiray, 2000: 298). Bu çerçevede yakın ikili ilişkilerin kurulduğu ilk ülke Afganistan oldu. 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması Moskova'da Türk heyetinden Yusuf Kemal Bey ve Rıza Nur Bey, Afgan heyetinden Muhammed Veli Han tarafından imzalandı. Bu antlaşma Sovyet Rusya'nın iki ülke nezdindeki girişimleri sonrasında imzalandı ve 1 Nisan 1921'de Sultan Ahmed Han Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi olarak göreve başladı. Doğu komşumuz Afganistan ile olan ilişkilerimize önem veren Mustafa Kemal, Kabil Büyükelçisi olarak da Fahrettin Paşa'yı görevlendirdi ve 12 Nisan 1921'de de Fahrettin Paşa Ankara'dan yeni görev yerine ulaşmak için

yola çıktı. Elçilik görevinde Fahrettin Paşa'yı Memduh Şevket Bey, Yusuf Hikmet Beyler izledi (Akşin, 1991: 191; Saray, 1984: 48-50; Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 2009: 73-78; Oran, 2002: 207; Gönlübol ve Sar, 2013: 100-101).

1919-1923 döneminde Ankara Hükümeti'nin diğer Doğu komşumuz ile karşılıklı teması daha mesafelidir. Dönemin Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'dir ve Ankara Hükümeti'nin dış politika ilkeleri uyarınca Türk-Afgan ilişkilerindeki samimiyet ve yakınlaşmayı komşumuz İran ile de kurma çabasıdır. Aynı düşünceleri paylaşan Mustafa Kemal 1 Ocak 1921'de İran ile olan ilişkilerimiz hakkında "*Biz İran'la dostluk ilişkileri içindeyiz Osmanlı Hükümeti'nin önceki elçilik personeli Tahran'da kaldı. Elçi dışındaki bütün elçilik personeli Ankara Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirdi. Onlar aracılığı ile İngilizlerin bütün baskılarına rağmen kendilerinin bizim doğal müttefikimiz olduklarını ve İngiliz zulmünden kurtulmaya can attıklarını bildiren Tahran Hükümeti ile şu an düzenli dostluk münasebeti içindeyiz*" demiştir (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 237). Bu dönemde Rıza Han'ın gayr-i resmi temsilcisi Ankara'ya gelmiş ve 21 Haziran 1921'de Meclis'te Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey bu ziyaret üzerine "*İran'la ilişkilerimizde somut bir adım atmak üzereyiz.*" demiştir (Çete, 2007: 30; Sonyel, 1991: 231). 1922'de İran, İstanbul'da bulunan elçisinin yanında Ankara'ya da bir elçi göndermiştir. Gayr-i resmi olarak gönderilen elçinin hemen sonrasında İran, ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla bir heyette yollamıştır. Buna istinaden Türkiye'de İran'da konsolosluk açma kararı almıştır (Çete, 2007: 45). İran Milli Eğitim Bakanı Mümtaz-üd Devle'nin başkanlığındaki heyet 23 Haziran 1922'de Ankara'ya gelmiş ve görüşmelere başlamıştır

(Çete, 2007: 45; Cin, 2007: 75). Parlak bir törenle karşılanan Mümtaz-üd Devle, her iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarının güçlendiğini belirtmiş ve 30 Haziran 1922'de Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunmuştur. Mustafa Kemal, İran halkının Türk halkı-

na karşı gösterdiği dostane yaklaşıma teşekkür etmiş ve Türk halkının İnan ulusuna karşı dostluk ve kardeşlik duygularının devam edeceğini, iki Müslüman devletin elçilikler yoluyla dostluğunun arttırılacağını belirtmiştir (Çankaya, 1985: 147). Ankara Hükümeti ile İnan arasındaki bu yakınlaşma Sovyet Rusya'yı ziyadesiyle memnun etmiştir.

7 Temmuz 1922'de Rusya'nın Ankara temsilcisi Aralof, İnan elçisi Mümtaz-üd Devle'nin onuruna verdiği davette de bu memnuniyeti açıkça söylemiştir. 14 Temmuz 1922'de de Azerbaycan Elçisi Abilof'da, Mümtaz-üd Devle'nin onuruna başka bir davet vermiştir. Mustafa Kemal İnan elçisi onuruna verilen her iki davet sonrasında yapmış olduğu açıklamalarda Sovyet Rusya ve Afganistan'dan sonra İnan'la da yakın ilişkiler içinde olmaktan büyük memnunluk duyduğunu ifade etmiştir. İnan'ın Ankara Hükümeti nezdindeki girişimlerine karşılık, Ankara Hükümeti de Muhittin Paşa başkanlığındaki Türk heyetini Tahran'a göndermiş, Tahran Büyükelçisi olarak Muhittin Paşa'yı atamış ve Paşa, 7 Şubat 1923'de İnan Hükümeti'ne güven mektubunu sunmuştur (Yıldırım, 2009: 57-59). Bu esnada Muhittin Paşa "İki Devlet-i muazzama-i İslamiye beyninde min'el kadim cayigir olan minasebat ve revabit-i dostanenin teyid ve teşyidi emeli halisanesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti canibinden nezdi.. Şahanelerine Sefirikebir sıfatıyla izam kıldım. Zat-ı mülükanelerinin perverde buyurdıkları hissiyat muazzazeyi İslamiye ve milliye hasebiyle Hükümeti milliyemintevdi eylediği vazifeyi kudsiyenin ifasında taraf-ı Haşmetanelerinden ve Hükümeti seniyelerinden her türlü muvanete mazhar olacağımı ümit eylemekteyim. Türkiye'nin en muazzam İslam komşusu bulunan Devlet-i Ali'ye-i İraniye'nin bitevfiki teali suret-i daimede naili saadet ve şevket olması temenniyyat-ı kalbiyesini tekrar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Reis-i Muhterem Başkumandan Gazi Müşir Mustafa Kemal Paşa Hazeretleri'nin hissiyat-ı ihtiramkâranelerini Huzur- u Şehinşahilerine arz ve takdim ile kesbi şref ve mefharet eylerim" demiş-

tir (Şimşir, 2001: 417). Bu dönemde elçiler her iki hükümet ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanırsalar da iki hükümet arasında herhangi bir antlaşma imzalanmamıştır. İnan Hükümeti de Aralık 1922'de Mofakhan'ı Ankara'ya büyükelçi sıfatı ile atamak istediğini belirtmiştir. Fakat Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti bünyesinde görev yapan bu kişinin büyükelçi olarak kabul edilemeyeceğini ve Osmanlı Hükümeti sıfatının da kullanılmasının mümkün olamayacağını açıklamıştır. Dönemin Dış İşleri Bakanı olan Rauf Bey, Mustafa Kemal'e istek yazısını ulaştırdığında, Mustafa Kemal yazının altına "yazının iadesi" ifadesini not düşerek geri göndermiştir. İki Hükümet arasındaki itimatname sorunu 1923 yılının sonuna kadar devam etmiştir (Yıldırım, 2009: 61; Şimşir, 2001: 423). Mayıs 1923'de İnan Dış İşleri Bakanlığı, İngiltere'ye Sovyetlerin, Türkiye-Afganistan ve kendileri arasında antlaşma sağlanması konusunda teklifte bulunduğu bilgisini ulaştırmıştı. İnan'ın asıl isteği bölgede ittifak kurmak değil, denge politikası uygulayarak tam bağımsızlık elde etmektir. Fakat İnan'ın hem bu isteği hem de Kürt aşiret reisi Simko Ağa ile olan ilişkisi Türkiye'yi rahatsız etmektedir. Bu yüzden Türkiye, İnan'a mesafeli yaklaşmaktadır (Oran, 2002: 204). Buna rağmen İnan Hükümeti, Ankara Hükümetine Trabzon ve Adapazarı'nda iki konsolosluk açmak istediklerini belirtmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.1/8.44.7). 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi, Mustafa Kemal'in Türkiye'sini örnek alan İnan'da büyük yankı uyandırdı. İnan'da da cumhuriyetin ilan edilmesi konusunda yapılan propaganda çalışmaları başarılı sonuçlar verdi ve Türkiye'de ki modelin örnek alınması düşüncesi kuvvetlendi. Fakat 3 Mart 1924'de Türkiye'de hilafetin kaldırılması, İnan'daki mollaları tedirgin etti ve Rıza Han 1 Nisan 1924'de Kum'da cumhuriyete karşı olduğunu bildirmek zorunda kaldı (Oran, 2002: 357-358; Çetinsaya, 2000: 785-787). 31 Ekim 1925'de Ah-

met Şah tahta indirilerek geçici hükümeti kurma görevi Rıza Han'a verildi. 25 Nisan 1926'da Rıza Han taç giyerek İran şahı oldu ve Muhammed Rıza Pehlevi'yi veliaht tayin etti. Böylece Kaçar Hanedanlığı'na son verildi ve Pehlevi (Oran, 2002: 359) Hanedanlığı ilan edilmiş oldu (Anbarcıoğlu, 1983: 10-12; Keskin, 2004: 23). İran'da cumhuriyetin ilan edilmesine rağmen her iki ülkede ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine inanılmaktaydı. İki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesinde Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey önemli ve aktif bir rol üstelendi (BCA, 30.18.1.1/14-47-1, 29.07.1925.). 28 Nisan 1926'da TBMM'deki oturumda Rıza Han'a bir hediye gönderilmesi kararı alındı. 2 Mayıs 1926'da Dış İşleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'e İran Şahına taç giymesi nedeni ile tebrik telgrafının yazıldığını, iki askeri uçağımızın 3 Mayıs'ta Tahran'a doğru yola çıkacağını, Mustafa Kemal'in Şah'a bir kılıç hediye edeceğini, kendisinin de İran Dış İşleri Bakanına bir yazı gönderdiğini bildirdi. Rıza Şah Pehlevi'nin taç giyme töreninde Türk uçaklarının gösterisi çok beğenildi ve iki devlet arasında gelişen sıcak yakınlaşma ve Memduh Şevket Bey'in Şahın kendisini kabul ettiğinde sarf ettiği sözler 27 Mayıs 1926'da Ankara'ya gönderdiği raporda belirtildi (Şimşir, 2001: 444; 1996: 94).

II-TÜRKİYE-İRAN ARASINDAKİ SINIR ANLAŞMAZLIKLARI VE 22 NİSAN 1926 ANLAŞMASI'NA GİDEN SÜREÇ

İran ve Türkiye arasındaki en önemli sorun sınırın belirlenmesi konusundadır. İstanbul'da kabul edilen 1913 Protokolü Türkiye-İran sınırını belirleyen en son anlaşma olmasına rağmen sınırı belirleyen komisyonun düzenli olarak toplanmaması nedeni ile kesin bir sınır çizmek mümkün olmamıştır. İki ülke arasında sınır sorunlarının yaşanmasının nedenleri arasında bölgede yaşayan Kürt aşiretlerinin, ulus-devlet anlayışı içinde örgütlenmesi ve bu nedenle Türkiye ve İran'ın kendi egemenlik alanlarını kısıtlayacağı inancı ve uluslararası sınır kavramını be-

nimsememeleridir. Bu durum milliyetçilik temelli ülkelerde farklı etnik grupların ayaklanmalarına ve dış etkilerin de bu ayaklanmaları tetikleyeceğine olan inancı arttırmıştır. Doğal olarak bu inanç iki ülke arasında güven bunalımı yarattı. Ayrıca bölgedeki sınır sorunlarını tetikleyen Kürt isyanlarının çıkmasında, Sovyetler Birliği'nin rolünü de unutmamak gerekmektedir (BCA, 30.18.1.1./26-58-17; Oran, 2002: 359-360). İran, Türkiye ile arasında yaşanan sınır sorunlarını çözmek için Lozan Barış Görüşmelerine katılmak istedi fakat bu isteği İngiltere tarafından geri çevrildi. Çünkü İngiltere, bölgedeki Kürt isyanları ile ilgili etkili bir rol üstlenmişti. İngiltere, asayişin sağlanamadığı ve Türkiye ile İran arasında gerginliklerin yaşandığı bir ortamda bölgeye daha kolay müdahale edeceğini düşünmüştür.

Genel görüşe göre Türk-İran sınırında bulunan Kürt aşiretleri İngiltere tarafından kışkırtılarak hem Türkiye hem de İran'a karşı isyan ettirilmiştir (Yeğen, 2011: 23-24). Bu durumu ortadan kaldırmak için iki ülke arasındaki sorunların çözüme ulaştırılması ve bölge güvenliğinin sağlanması konusunda somut adımlar atılması gerekmektedir. Sınırlarını güvence altına alan iki devlet böylece iç politikada da rahatlayacak ve İngiltere'nin bölgedeki etkisi de azalacaktır. Türkiye ve İran, sınır sorunlarının çözüme kavuşturulması, bölgede asayiş ve güvenliğin sağlanması için somut adımların atılması gerektiği konusunda fikir birliğine varmış olmalarına rağmen hem Türkiye'nin hem de İran'ın ilişkilerin geliştirilmesi konusunda devam eden çekinceleri bulunmaktadır.

Türkiye, İran'ın kendi sınırları dâhilindeki Kürt aşiretlerine destek verdiğini düşünmektedir. 1925 yılında çıkan Şeyh Sait isyanına İran'ın yaklaşımı bu endişeyi kuvvetlendirmektedir. 15 Şubat 1925'de Hınıslı zengin Nakşibendi Şeyh Said ve elli adamı dağa çıkmış, Piran köyünde jandarma ile çatışmıştı. Bu çatışmada çok sayıda jandarma eri hayatını kaybetmişti. Şeyh Sait'in tutuklanacağı bilgisi isyanın Batıya doğru genişlemesine

neden oldu. Hükümet, bu hareketleri önlemek için uçak ve diğer araçları kullanarak gerekli tedbirleri aldı ve düzeni sağladı. İsmet Paşa, acilen Heybeliada'dan döndü. Kabine toplandı ve Anadolu'nun güney vilayetlerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildi (Annual Report Turkey, 1925, E 4798/44, :2-6). Şeyh Sait duruşmasında kendisini harekete geçiren duygunun din olduğunu belirtti. İngiltere'ye göre Türk Hükümeti de ayaklanmanın temelinde milli değil, dini tepkinin bulunduğunu açıklamak için çok uğraştı. İsyancıların teşkilatsız olduğu ve isyana gönülsüzce destek verdiği gelen bilgiler arasındaydı. İngiliz Dış İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1925 İngiliz Yıllık Raporunda Türkiye ile ilgili, 1925 Kürt isyanının sonuçlarının en fazla kendini Cumhuriyet hükümetlerinin politikalarında gösterdiği, sıkıyönetim ilanının yanında "Vatana İhanet Kanunu"nun değiştirildiği, Fethi Bey kabinesinin istifa ettiği, İsmet Paşa'nın görevi teslim aldığı, Takrir-i Sükûn yasasının çıkartılarak, bazı gazetelerin basımlarının durdurulduğu, iki bağımsız İstiklal Mahkemesinin kurulduğu bilgileri yer aldı. Ayrıca İngiliz Dış İşleri, "Cumhurbaşkanının etkisinin ve gücünün ölçüsünü iyi ayarlandığını ve bundan böyle vekillerin dize gelerek devletin başındakilerin talimatlarına itaatkâr biçimde uyduklarını" ve "Gazi'nin kendine karşı oluşan muhalefeti önlemek için bu olayı kullandığını ve isyanın önemini abarttığını" belirtti (Annual Report Turkey, 1925, E 4798/44, s.2-6; Satan, 2013: 21-26).

İsyan esnasında ayaklanan Kürtler, Türkiye'nin hâkimiyetini tanımadıklarını ilan etmiş ve Türk askerlerinin takibinden bölge arazisinin dağlık olması nedeni ile kurtularak İran'a sığınmışlardı. Bu dönemde İran'ın, Kürtlere karşı ılımlı bir politika izlemesi Türkiye ile olan ilişkilerini gerginleştirdi. Hatta 1926 yılında Rıza Şah, İsmail Simko ile iyice yakınlaştı ve Simko, Rıza Şah'a bağlılık yemini etti. Bu yakınlaşmaya ilaveten İran, bölgede yaşayan Kürtlerin silahlanmalarına da göz

yumdu (Çetinsaya, 1999: 151; Turan ve Turan, 2011: 1752). İki ülke arasında yaşanan sorunların temelinde Kürt aşiretlerinin çıkardıkları isyanlar olduğu kadar, İran'ın Türkiye-Rusya arasındaki yakınlaşma konusundaki çekincesi de yer aldı. Böylece 1925 yılının Aralık ayında Türkiye ve Rusya arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması İran'ı tedirgin eden konuların başında geldi (Çete, 2007: 67; Çetinsaya, 1999: 151). 1926 İngiliz Yıllık Raporlarında, Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin bir önceki yıla göre daha mesafeli olduğu belirtilmişti. İngiliz Dış İşleri, Türkiye'nin Akdeniz'de İtalyanlara karşı çekince yaşadığını bu nedenle de İngiltere'ye yaklaştığını, Dış İşleri Bakanı Tefik Rüştü Bey'in yerini koruduğunu ve Türk-Rus ilişkilerini daha etkin olacağını raporlarda ifade etti. Ayrıca Kasım'da Tefik Rüştü Bey'in Odessa'yı ziyaret ettiğini fakat bu ziyaretin istenildiği ölçüde yankı bulmadığını da belirten ifadeler raporlarda yer aldı. İngiltere bu ziyaretin amacının Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girme ihtimalini Sovyet Hükümetine haber vermek olduğunu da belirtti. İngiltere'ye göre, Türk ve Sovyet Hükümetlerinin Doğu Ülkeleri Paktı oluşturacağı da bir dedikoduydu ve bu dedikodu Türk Hükümeti tarafından yayılmış ve hiçbir zaman ciddiye alınmamıştı (Satan, 2013: 104). Ayrıca raporda Musul (FO (Foreign Office) 424/264, May 10, 1926, from Loraine to Chamberlain; Satan, 2013: 91-92) konusu ve Türk hükümetinin aşırı milliyetçi politikalarına da yer verilmişti. Raporda Tefik Rüştü Bey'in, Türklerin bir yandan Rusya diğer yandan İngiltere'nin baskısı altında kaldığı, Türklerin İngiltere'nin desteği ile Batılılaşmayı istediği, eğer İngiltere bu konuda destek vermezse Rusya'ya yakınlaşacağı konusundaki ifadeleri de mevcuttu (Satan, 2013: 91).

Türkiye ile İran arasında 1926 Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalanmadan önce iki ülke arasındaki sınır sorunları çözüme ulaştırılmalı ve ilişkilerin normalleşmesi sağlanmalıydı. 1926'da İran'da rejim

tartışmalarının sona ermesi, Musul sorunun çözüme kavuşması, Sovyet-Rusya ile imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 22 Nisan 1926 Antlaşmasına giden yolu açtı. Bu antlaşma için Ankara Hükümeti, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i, İran Hükümeti Başbakan Mehmet Ali Han Furugi ve Dış İşleri Bakan Vekili Davut Meftah'ı atadı. Antlaşmanın süresi 5 yıl olacaktı. Antlaşma, 5 yıllık sürenin bitiminden 6 ay önce taraflardan biri ya da ötekince ortadan kaldırıldığı bildirilmezse kendiliğinden bir yıl daha yürürlükte kalacaktı. Antlaşmanın geçersiz sayılması 6 aylık sürenin bitiminden sonra geçerli olacaktı.

22 Nisan'da imzalanan Antlaşma iki nüsha olarak düzenlendi (BCA, 30.18.1.1/29-35-8; BCA, 30.18.1.1/29-46-8, Dosya No:437-8; Soysal, 2000: 284-28; Çetinsaya, 1999: 152; Cin, 2007: 86). Bu antlaşmanın imzalanmasının temel amacı iki ülke sınırları içinde yaşayan aşiretlerin yarattığı sınır sorunlarını çözmektir. Ayrıca bu antlaşma Ankara ve Tahran arasında imzalanan ilk resmî belge olması açısından da önemlidir. Daha sonra imzalanan belgelerin sürekli olarak bu antlaşmayı referans aldığı görülecektir (Oran, 2002: 61). 1926 yılı İngiliz Yıllık Raporunda 22 Nisan Antlaşması ile ilgili "...bu antlaşma Türk-Rus Paktının çizgisini yakından takip etmektedir. Bu Antlaşmayı sonuçlandırırken tarafların gözlerini sırasıyla İran Azerbaycan'ı ve Kürdistan'a diktikleri düşünülüyor. Antlaşmanın nihayetlenmesi şayet İran'ın otonom bir Kürdistan'ın kuruluşunu anlayışla karşılayacağına dair Türk şüphelerini ortadan kaldırıyor ve buna karşın Türkiye'yi Azerbaycan'da kaybettiği toprakları geri isteyen türde propaganda yapmakta alıkoymuyorsa bundan başka hiçbir şey değil, iyilik ortaya çıkar. Özel ve hayli gizemli bir görev için Moskova'da haftalar geçirmiş olan İran Adalet Bakanı Timurtaş sonbaharda Ankara'yı ziyaret etti. Kendisine bu ziyaretin büyük kısmı boyunca Tahran'daki Türk elçisinin eşlik etmiş olması Sovyet liderliğindeki görkemli Asya paktı hakkında dedikoduların doğmasına sebep olurken buradaki İran elçisinin

de büyük infial göstermesine neden oldu" (Satan, 2013: 106; Özgiray, 2000: 298; FO, 371/12325/176742, Annual Report Turkey, 1926, G. Clerk'ten Austen Chamberlain'e, 1927) ifadelerine yer verildi. Antlaşmanın maddelerinin görüşülmesi esnasında İran ve Türkiye arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunlar; Türkiye'nin İran'dan elde ettiği ekonomik ayrıcalıkları devam ettirmek istemesi, "Tarafsızlık" kavramının tanımında yaşanan anlam kargaşasıdır (Çete, 2007: 67-68). Antlaşma, tarafsızlık, saldırmazlık ve karşılıklı iyi niyetleri içeren 11 maddeden oluşmaktadır (BCA, 030.10/261.762.14; 27.11.1937). Antlaşmanın ilk üç maddesi dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlülüğünü içermektedir. Antlaşmanın 2. maddesinde "Bağıtlı taraflardan birine karşı bir askersel eyleme girişilirse, diğer bağıtlı taraf tarafsız kalmayı yükümlenir" ve 3. maddesinde "Bağıtlı taraflardan her biri diğerine karşı hiçbir saldırıda bulunmamayı diğer bağıtlı tarafa yöneltilen siyasal, ekonomik veya parasal hiçbir ittifak ve antlaşmaya katılmamayı yükümlenir..." hükmü yer almaktadır. Kürkçüoğlu'na göre bu maddeler tarafsızlığı sağlamaktan çok iki ülkenin aşiretlere karşı ortak politika izlemesi ile ilgilidir. (Oran, 2002b: 361.) Antlaşmanın 6. ve 5. maddesinde ise "Taraflar kendi ülkeleri içinde öteki taraf ülkenin kamu güvenliğini ve düzenini bozmak ya da hükümetini devirmek amacı güden kuruluş ve örgütlerin oluşturulmasını ya da yerleşmesini kabul etmemeyi yükümlenirler. Taraflar, sınır halkının esenlik ve güvenliğini sağlamak amacıyla sınıra yakın kesimlerde bulunan aşiretlerin iki ülkenin güvenliğini bozucu biçimde yarata geldikleri suç niteliğindeki eylem hazırlıklarına son vermek için gerekli tüm önlemleri alacaklardır" (Saray, 1999:113) hükmü yer almıştır. Konu ile ilgili İngiliz Dış İşleri yazışmaları incelendiğinde 2 Mayıs 1926 tarihinde P. Loraine tarafından Austin Chamberlain'e yazılan telgrafta Türkiye ile İran arasında antlaşmaya varıldığı ve 6 Mayıs 1926'da antlaşma metnin yayınlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca Loraine kendi anladığına göre Birleşmiş Milletler ile

de iletişime geçileceğini belirtmiştir. Loraine, bu antlaşmanın iki ülke arasında dostluk için gerekli olduğunu da ifade etmiştir. Antlaşmanın Rus Elçisinden gizli tutulduğu ayrıca İran Hükümeti'nin antlaşmayı önemseydiğini bunun nedeninin de İran-İrak Antlaşmasını kolaylaştıracağı düşüncesi olduğunu belirtmiştir (FO 424/264, From P. Loraine to Austen Chamberlaine, May 2, 1926: 64).

Tahran'dan bu dönemde İngiliz Dış İşlerine gönderilen diğer bir telgrafta Türkiye ile İran arasında imzalanan antlaşmadan Rus Elçisinin haberi olmadığı bilgisidir (FO 424/264, From P. Loraine to Austen Chamberlaine, May 5, 1926: 66). Mayıs'ın 6'sında Loraine, İran ile Türkiye arasında imzalanan antlaşmanın gün itibarıyla yayımlandığı bilgisini İngiliz Dış İşlerine iletmiştir. Bu antlaşma ile Türk-Rus birlikteliğinin İran Hükümetine karşı olmayacağını garantisinin de verildiğini ifade eden Loraine göre, bu antlaşma birlik Orta Doğu'nun güvenliğinin sigortası niteliğindedir (FO 424/264, From P. Loraine to Austen Chamberlaine, May 6, 1926: 67).

Sonuç olarak bu antlaşma ile iki ülke arasında güven duygusu tesis edilmeye ve dostluk geliştirmeye çalışılmıştır. İki ülke arasında imzalanan antlaşma ile İran, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın kendisine yönelik oluşturacağını düşündüğü siyasi ve ekonomik ambargo konusunda rahatlamış ve kendisini güvende hissetmiştir. Türkiye ise doğu sınırında çıkabilecek Kürt isyanlarını daha rahat kontrol altında tutup engelleyebileceğini düşünmüştür. Ankara ile Tahran arasında imzalanan ilk resmi antlaşma olan 1926 Antlaşması sınır sorunlarını çözme konusunda da kararlı adımlar atılmasını sağlamıştır. Ayrıca Nisan 1926 Antlaşması sonrasında Türkiye ile İran arasında geçici bir ticaret antlaşması imzalanmasına karar verilmiştir¹ (BCA,

30.18.1.1./019.34.4; Soysal, 2000: 287-288)

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
National Archives, FO (Foreign Office) 424-371.

Annual Report Turkey, 1925, E 4798/44, 2-6.

Kitap Ve Makaleler

Abrahamian, E. (2011). *Modern İran Tarihi* (Çev. D. Şendil). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Armaoğlu, F. (1991). *XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)* (I cilt). Ankara: İş Bankası Yayınları.

Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: TTK Yayınları.

Arı, T. (2007). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. (2003). (X cilt). 1920-1921, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Anbarcıoğlu, M. (1983). "Gazi Mustafa Kemal ve İran'da Yapılan Reformalar". *Doğu Dilleri Dergisi*, III/4, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Baykara, H. (1978). *İran İnkılabı ve Azatlık Hareketi*. İstanbul: Emek Matbaacılık.

Cin, B. (2007). *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*. İstanbul: IQ Yayıncılık.

Curtis, G.E. ve Hooglund, E. J. (2008). *Iran, A Country Studies*. Washington, 2008.

Çankaya, N. (1985). *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*. İstanbul.

Çetinsaya, G. (1999). "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)". *Avrasya Dosyası Özel Sayısı*, Ankara.

Çetinsaya, G. (2000). "Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e Türkiye-İran İlişkileri

Şevket Bey ile İran adına Dış İşleri Bakan Vekili Fetullah Han Pakrevan tarafından imzalanmıştır. Ek protokol Türkçe, Farça ve Fransızca olmak üzere iki nüsha halinde düzenlenmiştir. Anlaşmazlık halinde Fransızca metnin geçerli olacağı da belirtilmiştir.

¹ 15 Haziran 1928'de Tahran'da 22 Nisan 1926'da Türkiye-İran Antlaşmasına ek protokol imzalanmıştır. Bu protokol Türkiye Cumhuriyeti adına Tahran Büyükelçisi Memduh

- 1918-1925". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XLVIII/48, Ankara.
- Erdal, İ. (2012). *Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı*". *Karadeniz Araştırmaları*, S. 34.
- Ersoy, E. (2016) "1905-1911 İran Anayasa Devrimi, İnkılap İsyarı ve İhtilal". *Ortadoğu*, VIII/76.
- Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*. (2009). Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayıncılık.
- Gündoğan, Ü. (2011). "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", *Ortadoğu Analiz*, III/29.
- Hasanlı, C. (2005). *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycan'ı*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kayabalı, İ. ve Aslanoğlu, C. (1990). *İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi (1453-1989)*. Ankara: Set Ofset Yayınevi.
- Keskin, A. (2004). "Tüm Boyutları ile Türkiye İran İlişkileri". *Stratejik Analiz*, V/53, Ankara.
- Krüger, K. (1981). *Kemalist Türkiye ve Ortadoğu* (Çev: N. Önel). İstanbul.
- Mansel, P. (1998). *Sultanların İhtişamı*. İstanbul.
- Mansfield, P. (1975). *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*. İstanbul.
- Müezzinoğlu, E. ve Şahin, İ. (2016). "Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Antlaşması", *Yeni Türkiye Ortadoğu Özel Sayısı*, S. 85, Ankara.
- Oran, B. (Ed.). (2002a). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (I cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed.). (2002b). "Görelî Özerklik 1923-1939, Ortadoğu ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Özgiray, A. (2000). "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Saray, M. (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Saray, M. (1984). *Türk-Afgan Münasebetleri*. İstanbul: Veli Yayınları.
- Saray, M. (1990). *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*. Ankara.
- Sarıhan, Z. (1994). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* (II cilt). Ankara.
- Sarıkaya, Y. (2012). *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*. Ankara: Türk Akademisi Siyasi, Sosyal, Stratejik Araştırmalar Vakfı.
- Sonyel, S. (1991). *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* (II cilt). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Satan, A. (drl.). (2013). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1925-1926*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Şimşir, B. (1996). *Bizim Diplomatlar*. İstanbul.
- Şimşir, B. (2001). *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Toksoy, A. (2017). "Revan'dan Erivan'a". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, II: 576-586, Kocaeli.
- Turan, T. ve Turan, E. T. (2011). "Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Sadabat Paktı'nın İmzalanmasının Yansımaları". *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 6/3.
- Yeğen, M. (drl.). (2011). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldırım, E. (2009). *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*. İstanbul: Giza Yayıncılık.

Tezler

- Annaberdiyev, A. (2006). *İnan Türkmenleri (1881-1979)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Cin, B. (2006). *Türkiye-İnan İlişkileri 1923-1938*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Çete, M. (2007). *Türkiye-İnan İlişkileri (1919-1938)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kaya, M. (2004). *Türkiye-İnan İlişkileri 1923-1938*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- İnce Erdoğan, D. (2019). 22 Nisan 1926 İnan-Türkiye Güvenlik ve Dostluk Anlaşmasının Bölge Güvenliği Açısından Analizi (Türk-İngiliz Arşiv Belgeleri Çerçevesinde), *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS8001>, Number: 74 Spring 2019, p. 411-423.

